

DİYARBEKİR I NOLU AHKÂM DEFTERİ'NDE KAYDA GEÇEN ŞİKÂyetLER
Hasankeyf Kazâsı Örneği (H.1155-1167/M.1742-1754)

COMPLAINTS RECORDED IN DİYARBEKİR VOLUME I JUDGMENT REGISTER
Example of Hasankeyf District (H.1155-1167/M.1742-1754)

Saltuk Seyhan ÖZTEKİN

seyhancembeyazit@hotmail.com

Öz

Ahkâm, hüküm kelimesinin çoğulu olup, hükümler manasına gelir. Bu hükümler; Osmanlı Devleti merkezi idâresinin, şikâyet mevzubâhis olan hususa dâir ilgili eyâletin, kazâ veya sancağın; idarî, yargı mercii yetkilerini kullanmaya hâiz vazifelilerine gönderdiği ve bu karar üzere amel edilmesini salık verdiği emr-i şerifleri ihtivâ etmektedir. Bu şikâyetler şahıslar arasındaki muzâyakalar olabildiği gibi şahıs ve meskun olunan yerin idarî görevlileri arasında da olabilmekteydi. Bazen de şahıs veya idarî, adlî yöneticilerin Osmanlı Devleti idâresinden taleplerine dâir de olabilirdi. Osmanlı Devleti'nin 18. ve 19. yüzyıllarda zayıflamasıyla birlikte, özellikle taşrada halk arasında ve halk ile devlet görevlileri arasında çeşitli sıkıntılarda artış olduğu, bu sıkıntılardan genellikle yerel düzeyde çözilemeyen meseleler için devlet merkezine başvurulduğu ve Divân-ı Hümayun'da görüşülerek çözüme kavuşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Hükümler Osmanlı Devleti'nin en üst karar merciinden çıktığı için bağlayıcı ve hükümrânlığın olaylara yaklaşımını göstermesi açısından da kıymete değerdir. Bu minvâlde Diyarbekir Eyâleti muhtevili defterler dokuz adet olup, çalışmada Diyarbekir Eyâleti 18. yüzyılının ilk yarısındaki (1742-1754) şikâyetleri ihtivâ eden I Nolu Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nde, eyâletin sancağı konumundaki Hasankeyf ve Hasankeyf Sancağı'na bağlı karye, mevrâ ve bağlı meskun yerlerde şikâyetlere konu olan meselelere ve merkezi idârenin bu meselelere dâir vardığı kanâat, hüküm ve emr-i şeriflere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm Defterleri, Dîvân-ı Hümayun, Diyarbekir, Hasankeyf, Şikâyet.

Abstract

Ahkâm, the plural form of the term hüküm, refers to judgments or rulings. These judgments include the orders sent by the central administration of the Ottoman State to the administrative, judicial authorities with the relevant province, district, or sancak, instructing them to act in accordance with these decisions. These complaints could involve disputes between individuals or between individuals and administrative officials of the settlement. They could also pertain to requests from individuals or administrative and judicial officials concerning the administration of the Ottoman State. As the Ottoman State weakened in the 18th and 19th centuries, there was an increase in various problems among the local population and between the people and state officials. For issues that could not be resolved at the local level, recourse was often made to the central government, and these matters were reviewed and attempted to be resolved by the Divân-ı Hümayun. Since the judgments were issued by the highest decision-making body of the Ottoman State, they are binding and are significant for understanding the state's approach to events. In this context, the Diyarbakir Province has nine volumes of ahkâm registers. The study focuses on the complaints recorded in the first volume of the Diyarbakir Ahkâm Registers from the first half of the 18th century (1742-1754), which pertain to issues in the sancak of Hasankeyf and the villages, hamlets, and inhabited places under Hasankeyf Sancak. It includes the problems that were the subject of complaints and the opinions, rulings, and orders given by the central administration regarding these issues.

Key Words: Judgment Registers, Imperial Concil, Diyarbakir, Hasankeyf, Complaint.

(*)Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeni Çağ Tarihi Doktora Öğrencisi
e-mail:seyhancembeyazit@hotmail.com, ORCID:0000 0001 6153 0361.

GİRİŞ

Bir ülkenin her köşesinde adâletin sağlanması ve uygulanması, o ülkenin güçlenmesi için temel bir gerekliliktir. Bu anlayış çerçevesinde, Osmanlı padişâhları, adlî sistemin başı olarak, vatandaşlarının huzur ve güvenliğini sağlama sorumluluğunu taşıyordu. Dolayısıyla, padişâhlar, ülkenin her tarafına atadıkları şer’i ve örfi yetkililerin, vatandaşlara âdil ve hak üzere hizmet etmelerini temin etmek durumundaydılar. Çünkü padişâhlar re’âyâyı, “... vedi’â-i cenâb-ı hakk-ı ileyh ...” yani tebâyı koruma adına Allah’ın kendilerine tevdi ettiği bir görev olarak addetmişlerdir. Bu nedenle, Osmanlı padişâhları, kendilerine emânet edilen ve Osmanlı topraklarında yaşayan güçsüz ve zulme mâruz kalan biçâre bireyleri koruma görevini üstlenmişlerdi. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.5, s.307).

Bu doğrultuda, padişâh, şer’i ve örfi usul üzere atadığı yetkililere kanun ve âdalet çerçevesinde hareket etmelerini, vergileri doğru bir şekilde toplamalarını, hukuka aykırı davranışlardan kaçınmalarını, kimseye haksızlık yapmamalarını ve her halukârda âdil

olmalarını öğütlüyordu. (Mardin Şer'îye Sicili No: 259, Belge No: 1227, Evâil-i Muharrem 1007/Ağustos 1598).

Ancak, padişâh sadece tembihlerde bulunmakla yetinmeyip, atadığı yetkililerin günlük uygulamalarını da denetlemek zorundaydı. Bunun çeşitli yöntemleri mevcuttu. Bunlardan biri, padişâhın halkın şikâyetlerini doğrudan dinlemesi ya da bu görevi yetkilendirdiği kişiler veya kurumlar aracılığıyla yürütmesiydi. Bu yöntem sayesinde, devlet merkezi hem halkın şikâyetlerini çözmüş oluyor hem de taşradaki görevlilerin halkla olan ilişkileri hakkında bilgi edinmiş oluyordu. Osmanlı padişâhı, âdaletin sağlanması ve halkın şikâyetlerinin çözülmesiyle doğrudan ilgilenmenin yanı sıra yetkilerinin bir kısmını Dîvân-ı Hümâyûn'a devretmişti. Dîvân-ı Hümâyûn, Osmanlı merkezi teşkilatında en yüksek düzeydeki kuruluş olup, devletle ilgili idarî, iktisadî ve askerî konular ile halkın şikâyetleri burada görüşülüp karara bağlanıyordu. (Sertoğlu, 1986, s. 88).

Burada ele alınan meseleler temize çekildikten ve yayımlandıktan sonra, bunların özet kayıtları tarih sırasına göre defterlere kaydediliyordu. Bu nedenle, padişâh adına düzenlenen ve fermân niteliği taşıyan bu kararların çoğu, padişâhın doğrudan imzasını taşımadan, padişâhın yetki verdiği makamlar ve bunların altındaki bürolar tarafından yayımlanıyordu. Ancak, çok önemli konularda padişâhın bizzat karar alması gerektiği anlaşıyor. (Pakalın, 1993, s. 30).

Yayınlanan bu kararlar Mühimme Defterleri'ne kaydediliyordu. (Şemsettin Sami, 1978, s. 1478). Mühimme Defterleri, Osmanlılar'ın, Dîvân-ı Hümâyûn'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişâhın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermânların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. (Kütükoğlu, 2020, s. 519).

17. yüzyılda görülen şikâyet defterleri serisi ise Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri adını taşımıştır. Bu defterler 1649 yılından itibaren tutulmaya başlanmıştır. Ancak H.1155/M.1742 tarihinden itibaren ise eyâletlere göre ayrı ayrı Ahkâm Defterleri tânzim edilmiştir. Eyâlet esaslı tânzim edilen bu defterler; Anadolu, Sivas, Trabzon, Diyarbakir, Şam, Adana, Karaman, Halep, Erzurum, Maraş, Rakka, Rumeli, Özü, Silistre, İstanbul, Bosna ve Mora'ya aittir. (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

Eyâlet bazlı Ahkâm Defterleri'nin tutulduğu eyâletlerden olan Amid/Diyarbakir, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar Osmanlı idarî sisteminde önemli bir rol oynamıştır. Diyarbakir Ahkâm Defterleri'nde yer alan kayıtların çoğu, Diyarbakir Eyâleti'nin merkezi olan Amid Sancağı'yla ilgilidir. Ancak bu defterlerde eyâlet içinde bulunan diğer sancaklar ve

yakın eyâletlere bağılı çeşitli sancaklara ait kararlar da yer almaktadır. Sancakların dışında ayrıca, çeşitli kazâlardan gelen şikâyetler de bu defterlere kaydedilmiştir. Bu kazâlar arasında çalışmayı inşâ ettiğimiz Hısn-ı Kehf/Hasankehf/Hasankeyf'de yer alır. Bunun yanısıra Osmanlı idarî yapısında daha alt birim olarak yer alan nahiyelerden gelen şikâyetler de merkeze ulaşmış ve bu defterlerde belgelenmiştir. Örneğin bu nahiyeler arasında çalışmaya konu Hasankeyf kazâsına bağılı Tur (Midyat), nahiyesi de yer almaktadır.

1742-1875 yılları arasında tutulan Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nde; yaklaşık 135 yıl süren bir dönem boyunca, farklı bölgelerden gelen şikâyetlerin çözümlerine dâir padişâh kararları ve Osmanlı idarî sistemindeki statüleri zamanla değişen eyâletler, sancaklar, kazâlar ve nahiyelere ilişkin çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonlarında başlayıp 17. yüzyıla kadar devam eden Celâli İsyanları (Akdağ, 1999, s. 115-454), sebebiyle birçok kişi köyünü, kasabasını terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum, ekonomik, idarî ve sosyal sorunlara yol açmıştır. Ayrıca, merkezi otoritenin zayıflamasıyla birlikte, özellikle merkezden uzak bölgelerdeki yöneticiler keyfi uygulamalar yapmaya başlamışlardır. Bu da halkın şikâyetlerini daha da artırmıştır. Zamanla kazânilan tecrübeyle birlikte, bu huzursuzlukların bir sonucu olarak merkeze yapılan şikâyetlerin artması, yeni bir defter türünün ortaya çıkmasına neden olmuştur.

1649 yılından itibaren tutulmaya başlanan ve Şikâyet Defterleri olarak adlandırılan bu yeni kayıtlar, eyâletlere ait şikâyetlerin çözümüne dâir kararları içeriyordu. 18. yüzyılın ortalarına doğru şikâyetlerin artması nedeniyle iş yükünü azaltmak ve merkeze gelen şikâyetlerin çözüm sürecini hızlandırmak amacıyla yeni çözümler aranmaya başlanmıştır. Bu bağlamda 1742 yılında, Reisü'l-küttâb Ragıp Efendi tarafından yerel bir sistemin uygulanması uygun görülmüştür. (Emecen, 2005, s. 125). Bunun sonucunda da hükümler defteri demek olan Ahkâm Defterleri adı verilen yeni bir defter türü meydana gelmiştir. (Üzüm, 1998, s. 466).

Yeni getirilen sisteme göre, merkeze gelen şikâyetlere ilişkin verilen kararların özetleri, çeşitli bölgeler için ayrılmış defterlere kaydediliyordu. Bu bölgesel ayırım, eyâletler dikkate alınarak yapılmış olmasına rağmen, bazı durumlarda farklı eyâletlere ait şikâyetlerin çözümleri aynı deftere yazılıyordu. Eski bir işlemle ilgili bilgi gerektiğinde, bu defterlere başvuruluyor ve kayıtlardaki veriler dikkate alınarak bir değerlendirme yapılıyor ya da gerekli işlemler yerine getiriliyordu. (Pakalın, 1993, s.30).

Sonuç olarak, Dîvân-ı Hümayun'da daha önce ele alınan bir şikâyetin işlem kaydına daha hızlı ve kolay bir şekilde erişim sağlanabiliyordu. Bu durum, davaların daha çabuk çözülmesine

yardımcı oluyordu ve etkili bir adlî sistemde, devlet otoritesinin güçlenmesine katkı sağlıyordu. Defterlere kaydedilen şikâyetlerin tarihleri, bölgeden bölgeye farklılık göstermekteydi. Yoğun iş yüküne sahip bölgelerdeki defterler genellikle kısa bir tarih aralığını kapsarken, daha az iş olan bölgelerdeki defterler birkaç yılın kararlarını içeriyordu. Her durumda, şikâyetlerin çözümüne dâir kararlar belirli bir düzeye ulaştığında, o defterdeki kayıtlar tamamlanıyor ve yeni bir deftere geçiliyordu.

Hülâsa, arşiv kayıtları esas alındığında denilebilir ki, Dîvân-ı Hümâyûn'da hazırlanıp yayımlanan halk şikâyetleriyle ilgili fermân ve berâtların özet kayıtlarını tarih sırasıyla içeren, hükmün çoğulu olup padişâh buyruğu demek olan emr-i şerifleri içeren Ahkâm Defterleri'nin başlangıç tarihi 1742 yılıdır. (Sahillioğlu, 1988, s. 551).

1. Diyarbekir Ahkâm Defterleri'ne Dâir

Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nde geçen idarî birimlere bakıldığında; Diyarbekir Eyâleti'nin, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Kasım 1515'te beylerbeyi olarak atanmasıyla Osmanlı idarî sisteminde beşinci eyâlet olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. (Göyünç, 1969, s. 23-34).

Osmanlı Devleti'nin daha ilk dönemlerden itibâren defter tutma geleneğinin olduğu bilinmektedir. O kadar ki deftere kaydolunmayan hüküm ve berâtlar muteber sayılmamıştır. Diyarbekir Ahkâm Defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 989 numaralı Dîvân-ı Hümâyûn Kataloğu'nda kayıt altında bulunmaktadır.

Diyarbekir Ahkâm Defterleri; H.1155-1292 /M.1742-1875 tarihleri arasındaki hükümleri ihtivâ eden 9 adet defterden müteşekkildir. (Yıldırım vd., 2000, s. 79).

Cemâziye'l-âhir 1155/Ağustos 1742 ile Şaban 1292/Eylül 1875 tarihlerini kapsayan bu defterler 2.344 sayfadan ibarettir. 128 senelik bir dönemi kapsayan bu defterlerin sayfa sayısı ile tutuldukları yıllar karşılaştırıldığında senelik yaklaşık olarak on sekiz sayfalık bir kaydın tutulduğu görülüyor ki bu da yaklaşık olarak bir yılda 30 (+/-5) şikâyete denk gelmektedir. Diyarbekir Ahkâm Defteri'nin ihtivâ ettiği tarih aralığı ve defterlerin sayfa adetleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. (Günay, 2013, s. 290-307).

Tablo 1. Diyarbekir Ahkâm Defterleri

Sıra No.	Defter Adı	Tarih (Hicri)	Tarih (Milâdi)	Sayfa Adedi
1	Diyarbekir	C.1155 - L.1167	1742-1754	285
2	Diyarbekir	Za.1167 - Ş.1176	1754-1763	311
3	Diyarbekir	Ş.1176 - C.1194	1763-1780	397
4	Diyarbekir	C.1194 - Ca. 1202	1780-1788	173
?	Diyarbekir	?	1788-1792	?
5	Diyarbekir	Ş.1206 - N. 1228	1792-1813	586
6	Diyarbekir	Za.1228 - Za.1249	1813-1833	96
7	Diyarbekir	Za.1249 - N.1257	1833-1841	162
8	Diyarbekir	N. 1257 - Ş. 1267	1841-1851	188
9	Diyarbekir	Na. 1267 - L.1292	1851-1875	146

Ahkâm Defterleri'nin tarih sırasına göre düzenlendiği ve hükümlerin bu defterlere kesintisiz olarak kaydedildiği bilinmektedir. Ancak, dokuz adet Diyarbekir Ahkâm Defteri olduğu ifade edilmesine rağmen, defterlerin kapaklarındaki tarihler incelendiğinde aralarında bir tarih boşluğu olduğu görülmektedir. Genellikle, bir defterin bitiş tarihi ile bir sonraki defterin başlangıç tarihi arasında kesintisizlik olması beklenir. Fakat, 4 numaralı defter tamamlandıktan sonra bu düzenlemeye uyulmamış gibi görünmektedir. Örneğin, 4 numaralı defter Cemaziye'l-evvel 1202/1788 tarihinde sona ererken, 5 numaralı defterin kayıtları yaklaşık dört yıl sonra, Şaban 1206/1792 tarihinde başlamıştır. Bu durum, iki defter arasında dört yıllık bir boşluk olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Diyarbekir Ahkâm Defterleri arasında yedi yıllık bir dönemi kapsayan bir defter bulunduğu göz önüne alındığında, bu tarih boşluğundan dolayı eksik bir defterin olabileceği sonucu ortaya çıkmaktadır.(Günay, 2013, s. 290-307)

1.1. Hasankeyf kazâsına dâir hükümler

Bu çalışmada Diyarbekir Eyâleti'nin H.1155-1167/M.1742-1754 yılları arasını ihtivâ eden I Nolu Ahkâm Defteri'nde, bu dönemde Diyarbekir'in kazâsı konumundaki Hasankeyf ve Hasankeyf'e bağlı nahiye, karye veya mezrâlarından merkezi idâreye intikâl eden şikâyetlere ve merkezi idârenin Diyarbekir Vâlisi ve Kadısı'na veya Hasankeyf Kadısı'na hitâben gönderilen emr-i şeriflere yer verilmiştir.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A. Bâb-ı Asâfi Fonu'nda bulunan Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nin I Nolu Defter içeriğinin orijinal belgeleri (A.DVNSAHK.DB.d.1) ve Dicle Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları arasında, 37 yayın numarası ile yayınlanan

Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri, I Nolu Defter'den (A.DVNSAHK.DB.d.1) yararlanılarak inşâ edilen çalışmada hükümler kronolojik olarak verilmiştir. Orijinal hüküm sayfaları 16x43 cm boyutunda olup, sayfa ikiye bölünerek kullanılmıştır. Bir sayfada 1 ile 12 hüküm arasında kararın kayda geçirildiği tesbit edilmiştir. Bu nedenle hüküm sayfasından sadece kazâyâ ait hükümler alınarak çalışmaya konulduğundan orijinal metin görüntülerinin netliğinde flulaşma oluşmuştur. Buna rağmen ilgili şikâyeti ihtivâ eden hükümlerin orijinal metni, çalışmanın zenginliğini sağlaması açısından derc edilmiştir.

Çalışmada hükmün hemen altında verilen hicri takvim, ay ve yılı ile birlikte verilmiş, milâdi tarih olarak ise sadece hicri takvimin tekâbü'l ettiği yıl verilmiştir. Arşiv belgelerinde hicri takvim verilirken ay bilgisi; evâil (ayın ilk on günü), evâsıt (ayın ikinci on günü), evâhir (ayın son on günü) olarak verilmiştir. Bazı hükümlerin hemen üzerine, emr-i şerif ile ilgili şerhlerin düştüğü, bu şerhlerin de hükmün icrâ sürecine ait olduğu tesbit edilmiştir. Şikâyetler başlıklandırılırken numaralandırılmıştır. Başlıkta şikâyetin; I Nolu Ahkâm Defteri'nin yekûnünde kaçınıcı hüküm olduğu, hükmün kaçınıcı sayfada olduğu ve bulunduğu sayfada kaçınıcı sırada yer aldığı başlıkta belirtilmiştir. Hükmün tarihi ayrıca şikâyet numarasının altına yazılmıştır.

Ahkâm Defterleri'nde kayda geçen hükümlerde; şikâyete dâir varılan hükmün icrâsı ile muhâtap kılınan vâli, kadı, naib gibi devlet görevlilerine "...hüküm ki..." denilerek emr-i şerife grizgâh yapılmıştır. Daha sonra, merkezi idâreye arzuhâlini bildirenin görevi, adı veya nâmı belirtildikten sonra şikâyet edilen husus izâh edilmiştir. Şikâyet konusuna dâir merkezde tutulan kayıtlara atıfta bulunularak, müştekinin şikâyetine ilişkin devletin hafızası defterlerin tâhkik edildikten sonra elde edilen verilere hükümde yer verilmiştir. Buna mebni olarak yöneticilerden, mağdur veya zulme uğramışların mağduriyetlerinin hak ve adâlet üzere, defter kayıtları esas alınarak giderilmesi emredilmiştir. Bir kısım hükümde ise icrâcıların merkezi idâreye geri bildirim yapması talep edilmiştir. Diyarbekir Eyâleti I Nolu Ahkâm Defteri'nde; Hasankeyf kazâsı, bağlı nahiyeleri veya karyelerine ilişkin 13 adet şikâyetin kayda geçtiği tesbit edilmiştir. Çalışmada şikâyet kayıtları ile ilgili hükümler verildikten sonra Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde mevcut hükümlerin orjinalleri, hükmün hemen altına konulmuştur.

Tablo 2. Hasankeyf Kazâsı'na dâir hükümler ve muhtevâları

Sıra No	I Nolu Ahkâm Defteri'nde Kaçınıcı Hüküm olduğu	Sayfa Numarası ve Hüküm Sırası	Yer	Konu
1	40	008/6	Hasankeyf / Tur Nahiyesi-Alâmet Köyü	Zâimin berâtını kaybetmesi hk.
2	109	022/4	Hasankeyf Sancağı ve Kaferallâb Köyü	Zâim Ömer'e olan borcun ödenmesi hk.
3	648	144/2	Hasankeyf ve Mardin	Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin duagülük bedelinin ödenmesi hk.
4	650	145/1 (Mükerrer)	Hasankeyf ve Mardin	Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin duagülük bedelinin ödenmesi hk.
5	771	173/2	Hasankeyf	Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı duagülük görevinde bulunan Mahmud b. Şeyh Mahmud'un görevinin iptal edilmesi hk.
6	772	173/3	Hasankeyf	Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı duagülük görevinde bulunan Mahmud b. Şeyh Mahmud'un görevinin vakfın gelirlerinin azlığından dolayı iptal edilmesi hk.
7	774	174/2	Hasankeyf	Hasankeyf'te bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı'na ait Ebuzeyrân Köyü ve Ali Bahacırgan mevrâsından göçenlerin geri getirilmesi hk.
8	780	175-3	Hasankeyf	Hasankeyf'te bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı'nın gelirleri masraflarını karşılamadığından çeşitli sebeplerle vakıfta görev almak isteyenlere vakıf mütevellisi Seyyid Osman'ın talebi olmadıkça kadılar veya naibler tarafından arzda bulunulmaması hk.
9	787	177-1	Hasankeyf	Yektay Mescidi Vakfı Nâzırı Seyyid Mustafa'ya hak ettiği ücretin ödenmesi hk.
10	988	223-2	Hasankeyf	Hasankeyf'te Şeyh Çoban Vakfı'nın cüzhânlık cihetine mutâsarırîf Seyyid Hasan'ın istihkâkı olan buğdayın verilmesi hk.
11	1101	256-2	Hasankeyf	Hasankeyf'te Şeyh Çoban Zâviyesi Vakfı'nda vazifeli olan Hüseyin'in biriken ücretlerinin verilmesi hk.
12	1162	272-1	Hasankeyf / Tur Nahiyesi Keferallâb Köyü	Hasankeyf'in Tur Nahiyesi'ne bağlı Kaferallâb Köyü ve bazı kısımlarını iltizâm üzere işleten mültezim Ali'nin, zâim Ömer'e vermesi gereken bedelleri ödemesi hk.
13	1167	273-1	Hasankeyf / Beşiri	Hasankeyf'in Beşiri Nahiyesi'ndeki Baba Mahmud-ı Haydarî Evkâfı mütevellisinin, seyyidlerden ve vakfın reâyâsı dışındaki kimselerden kanunsuz olarak vergi talep etmemesine dâirdir.

2. Şikâyet ve Hükümler

2.1. Şikâyet-1 / defterde 40. hüküm / 008. sayfada 6. hüküm

(H. Receb ayı evâhiri 1155 / M.1742)

Diyarbakir Ahkâm Defterleri'nin ilki olan ve H.1155-1167/M.1742-1754 yılları arasını kapsayan defterde; Hasankeyf Sancağı'na ilişkin 18. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen ilk şikâyet kaydı; Hasankeyf Sancağı'nın Tur Nahiyesi'ne bağlı Kebir Alâmet Köyü ve diğer bazı yerlerin zeâmetine sahip olan Ömer'in, berâtını kaybettiğinden dolayı, zâîmi olduğu yerlerin mâhsul ve vergilerini Bağdat Valisi'nden tezkire aldığını söyleyerek toplayanların olduğundan bahisle merkeze şikâyetle bulunmasını ihtivâ etmektedir.

Zâîm Ömer'in şikâyeti üzerine Devlet-i Âli Osmanî; Diyarbakir Vâlisi ve Hasankeyf Kadısı'na konuya dâir gönderdiği emr-i şerifte, tekrar berâtını çıkaracağından, mutâsarrafı olduğu yerlerin gelirlerine müdâhale edilmemesi, berâtın zayîi süresince muğayirlerce toplanmış vergilerin subaşı aracılığıyla geri alınması emredilmiştir.

H. Receb ayı evâhiri 1155/M.1742 tarihinde Diyarbakir Vâlisi ve Hasankeyf Kadısı'na gönderilen emirde;

Osmanlı hükümrânlık alâmetlerinden olan berât ile tevcih edilen ayrıca sarayın müteferrikâlarından ve teberdârı-hassa olan zâîm Ömer'in; H. 9 Rebiü'l-âhir 1149/M.1736 tarihinden beri (yaklaşık 6 yıldır) Hasankeyf Sancağı'nın Tur Nahiyesi'ne bağlı Kebir Alâmet Köyü başta olmak üzere diğer bazı köylerin zeâmetinin 23.309 akçe ile berâtı zayî olmasına rağmen zâîmi olduğu, mezkur yerlerin hâlâ mutâsarrafılığının üzerinde bulunduğu; berâtının zayî olmasını fırsat bilip konu yerlerin mâhsul ve vergilerine, Bağdat Vâlisi'nden ruhsat aldığını söyleyerek kanun ve deftere muhâlefet ederek el koyanların bulunduğu; bu kişilerden kanunlara muğayir hareket ederek almış oldukları mâhsul ve vergilerin subaşı aracılığı ile geri alınması, tezkire sunmaları halinde itibâr olunmaması, gönderilen emr-i şerif mucibince hareket edilmesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.008/6).

Gönderilen emr-i şerifte berâtın ihtivâsının zeâmet olarak belirtilmiş olması, konu yerlerin gelirinin 20.000 ile 100 bin akçe arasında olduğuna da delâlet etmektedir ki, zeâmetin miktarı da 23.309 akçe olarak ifâde edilmiştir.

Zeâmet, Osmanlı askerî teşkilâtı terminolojisinde genel olarak askerî hizmette bulunanlara verilen, 20.000 ile 100.000 akçe arasındaki dirlikleri ifâde eder. (Afyoncu, 2013, s. 162).

1736 yılından beri mezkur yerlerin mâhsul ve vergilerini toplamaya yetkili kılındığına dâir kendisine Osmanlı hükümdarlık alâmeti olarak berât verilmiş saray müteferrikâlarından teberdâr-ı hassa olan Ömer; muhtemelen yerelde çözülememiş arızayı merkeze taşımıştır.

Müteferrikâ, Osmanlı sarayında çeşitli işler yapmakla görevli kimselerin genel bir adlandırması olup diğer hizmetlilerden farklı olarak soy ve mevki açısından seçkin şahıslardan seçilenler ve muayyen bir işle değil, değişik hizmetlerde görevlendirilenler için kullanılır. Ayrıca vezir ve beylerbeyilerin maiyetindeki hizmetlilere de müteferrikâ denilmiştir. (Afyoncu, 2006, s. 183). Teberdâr ise, Osmanlılar'da sarayın bîrun görevlilerinden bir zümrenin adıdır. Teberdâranlar, baltacı olarak da anılırlar. (Özcan, 1992, s. 34).

Resim 1. Şikâyet 1'e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.008/6)

2.2. Şikâyet-2 / defterde 109. hüküm / 022. sayfada 4. hüküm

(H. Safer ayı evâili 1156 / M.1743)

H. Safer ayı evâili 1156/M.1743 tarihine ait hüküm; Hasankeyf Sancağı'nda ve nahiyesinde Kaferallâb (bugünkü Mardin/Midyat ilçesine bağlı Yolbaşı) Köyü'nde mutâsarraf olduğu bazı köyleri, Hüseyin Ağa'ya iltizâma veren Zâîm Ömer'e, bâkiye kalan borcunu Hüseyin Ağa'nın ödemesi husuna ilişkindir.

M.1742 tarihli bir önceki şikâyet kaydında konu olan şahsın yaklaşık yedi ay sonra yeniden şikâyete konu mevzusunun olduğu görülmektedir. Bir önceki şikâyet konusu zâîm Ömer'in mutâsarrafı olduğu gelirlere el konulmaya çalışılmasına dâir iken; bu şikâyet ise zâîm Ömer'in Amid sâkinlerinden Hüseyin Ağa adındaki şahsa Hasankeyf Sancağı'na bağlı bazı köylerin gelirlerini H.1153-1155 yılları için (iki yıl) ve bir yıl temdid (Uzatma) (" Temdid", Kubbealtı Lugatı") olmak üzere 1000 kuruşa iltizâm üzere verdiği, ancak bu şahsın 455 kuruşunu teslim

edip geri kalan 500 kuruşu hâlâ vermediği gibi, verme niyetinde de olmadığına ilişkindir. (BOA. A.DVNSAHK.DB.d.1, s.22/4).

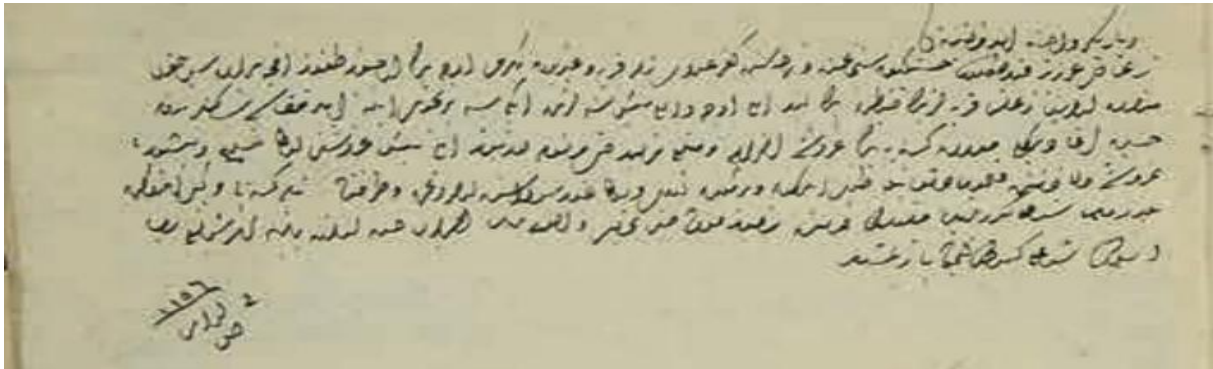
Şikâyet üzerine merkezi idâre tarafından; Diyarbekir Vâlisi ve Amid Kadısı'na gönderilen emr-i şerifte “23.309 akçe ile Hasankeyf Sancağı'nda ve nahiyesinde Kaferallâb ve diğer bazı köylerin zeâmetine mutâssarîf olan Zâim Ömer'in kalan bâkiyesinin Hüseyin Ağa'dan tâhsil edilmesi” emredilmiştir.

Şikâyete konu köyün gelirinin 1000 kuruşa iltizâma verildiği, bu miktarın 455 kuruşunun mültezim Hüseyin Ağa tarafından mutâsarîf zâim Ömer'e teslim edildiği geri kalan miktarın ise ödenmesinden imtinâ edildiği anlaşılmaktadır.

Ancak geri kalan miktarın 545 kuruş olması gerekirken 500 kuruş olarak kayda geçtiği tesbit edilmiştir. Muhtemeldir ki; 455 kuruşu alan zâim Ömer'in bu miktarı bilmediğimiz bir nedenle 500 kuruş olarak kabul edip, geri kalan miktarın 500 kuruş olarak tâhsilini merkezi irâdeden talep etmiş olabileceğidir. Zâim Ömer'in, borcun ikinci taksidini vermekten imtinâ eden şahıstan, birinci taksidin kalan 45 kuruşundan vazgeçmiş olabileceği ihtimâli daha güçlü görünmektedir.

1153-1155 yıllarına (iki yıl) tâhdid edilen iltizâm süresine mütâkip bir yıl daha sürenin uzatıldığı da (temdid) arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Resim 2. Şikâyet 2'ye dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s. 22/4)

2.3. Şikâyet-3 / defterde 648. hüküm / 144. sayfada 2. hüküm

(H. Ramazan evâili 1161 / M.1748)

Diyarbakir Ahkâm Defterleri'ne yansıyan Hasankeyf mahreçli üçüncü şikâyet kaydı ise vakıflarda “duacılık/duagülük” görevinde bulunan Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin bu görevinin bedeli olan meblağı alamaması üzerine olmuştur.

Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin; Mardin'deki Kasım Padişâh Vakfı ve Hasankeyf'teki Sultan Abdullah ve Baba Mahmud vakıflarındaki duagülük görevi ücretinin ödenmemesi nedeniyle merkeze aksettirdiği anlaşılan şikâyet üzerine merkezi irâde; H. Ramazan evâili 1161/M.1748 tarihinde Diyarbakir Vâlisi ve Amid Mollası'na emr-i şerif göndermiştir. Emr-i şerifte;

Mardin Kasım Padişâh Vakfı ve bu vakfa bağlı Savur Nahiyesi'nde mevcut vakfın gelirlerinden günlük onar akçe; Hasankeyf kasabasında bulunan Sultan Abdullah ve Baba Mahmud Vakfı gelirlerinden günlük onar akçe duagülük görevi bedelini alması gerektiğine dâir Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin berâta sahip olmasına rağmen; adı geçen vakıfların mütevellî kaimakâmlarından olup Diyarbakir'de ikâmet etmekte olan (), (), () adındaki kişilerden hakkı olanı talep ettiğinde; bu kişilerin gelirlere el koymak, (orijinal metinde yiyip-yutmak denilmiştir) amacıyla çeşitli bahâneler ürettiklerinin irâdemize bildirildiği; oysa ki, içinde bulunulan yılda (H.1161/M.1748) Hasankeyf İmam Abdullah Camii ve Zâviyesi Vakfı gelirlerinin 6755 akçe; Beşiri Nahiyesi gelirlerinin 2452,5 akçe; Hasankeyf Nahiyesi'nin bir başka gelirinin 2452,5 akçe; Hasankeyf'e bağlı Armuma Köyü ve diğer gelirleri ile birlikte 27.919 akçe; Hasankeyf Nahiyesi akarlarından bir diğer gelirin 1 yük (100.000 akçe) 90.800 akçe, bâkiyenin de 8119 akçe olduğu belirtilmiştir.

Hasankeyf Nahiyesi Baba Mahmud/Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı ile Ebuzeyrân Köyü ve Beşiri Nahiyesi gelirlerinin 6765 akçe olmak üzere yekünün 11.445 akçe olduğu hükümde bildirilmiştir. Evkâf Defterleri'nde vakıf gelirlerinin kaydedildiğinin bildirildiği emr-i şerifte giderlere de değinilerek, vakıf giderleri arasında sayılan; bakım, onarım, iâşe vs. için 10.596 akçe ve diğer tüm giderlerin düşülmesi ile birlikte bâkiye olarak 849 akçenin kalacağı açıklanmıştır.

Mardin Kasım Padişâh Vakfı ve bu vakfa bağlı Savur Nahiyesi'nde mevcut vakıf gelirlerinin 4084 akçe mütemmimi olan diğer köylerin gelirlerinin de 50.538 akçe olmak üzere toplam yekünün iki yük 66.795 akçe, giderlerin ise bir yük 46.444 akçe olmak üzere bâkiyenin de bir yük 15.516 akçe olduğu, bu kayıtların Evkâf Defteri'nde kayıtlı olması hasebiyle; Defter-i Hâkânî gereğince amel edilmesi gerektiği emredilmiştir.

Hükümde vakıfların gelir ve giderlerine ayrıntılı olarak değinildikten sonra “...berâtları mücebberince müstâhık olduğu vezâyîfî tamâmen tahsîl ve bî-kusûr kendüye alıverilip...” denilerek düstur üzere amel edilmesi emredilmiştir.

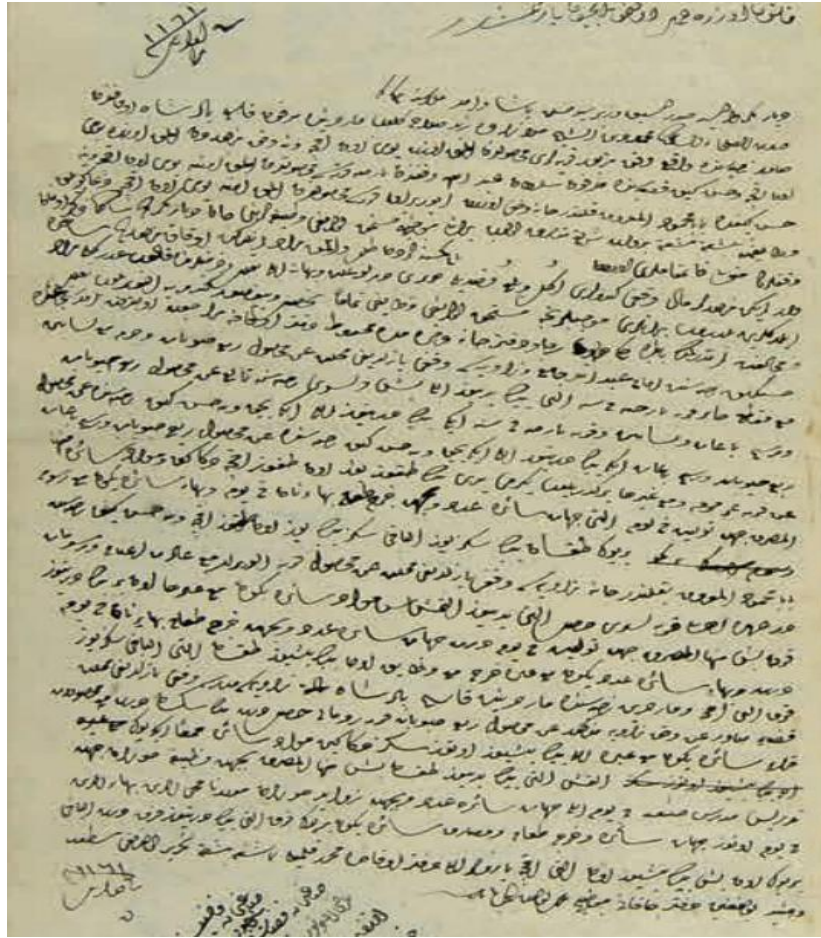
Şikâyet kaydından anlaşılacağı üzere; bir vakfın duagülük görevi bedeli olarak günlük on akçe, aylık 300 akçe alması gereken Mahmud b. Şeyh Mollazâde’nin yıllık olarak alabileceği meblağın 3600 akçe gibi bir tutar olduğu görülmektedir. Sadece Hasankeyf Nahiyesi Baba Mahmud/Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı ile Ebuzeyrân Köyü ve Beşiri Nahiyesi gelirlerinin 6765 akçe olmak üzere yekünün 11.445 akçe, giderlerin, 10.596 akçe bakiyenin ise 849 akçe olduğu belirtilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.144/2).

Sadece duagülük görevi için ödenmesi gereken yevmiye on akçe bedelin, vakfı zorlamış olabileceği de düşünülebilir. Ancak şartların da getirdiği cesaretle Diyarbekir’de sâkin olan vakıf mütevellilerinin bu bedellere el koymaya ve ödememeğe çalışmış olabileceklerinin de ihtimâl dahilinde olduğu gözardı edilmemelidir. Orijinal sicil kaydında dikkat çeken bir diğer unsur ise vakıf mütevellilerinin isimlerine yer verilmemiş olmasıdır.

Mahmud Şeyh. b. Mollazâde’nin yaptığı şikâyetle, müteveli görevlilerinin gelirlere el koymaya çalıştıklarını mesned olarak göstermiş olsa da, müteveli heyetinin konuya ilişkin savunmalarının ne olduğu kayıtlarda yer almamıştır.

Esas itibâriyle Ahkâm Defterleri’nin ortaya çıkış sebeplerinden biri de bu örnekle izâh edilebilir. Zira yerelde düzeni sağlamakla görevli vâli, kadı, molla ve diğer devlet görevlilerinin buna benzer hususlarda zayıf kalarak muzâyakâları yerelde neticelendirememelerinin bir sonucu olarak mevcut durum gücü yetenleri cesaretlendirmiş, hakkı olana hakkını vermeme cihetine yöneltmiş olması güçlü bir ihtimâl olarak görünmektedir. Hal böyle iken, zulme uğrayan tebâ, çözümünü merkezi idâreye ulaşmakta aramıştır. Şikâyetle konu meselelerin tümü için böyle bir sonuca varmak da yanlış olacaktır. Şöyle ki; bazen de yerel unsurların vardıkları kanaatleri kabullenemeyen tarafların merkezi irâdeye başvurdıkları da kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Resim 3. Şikâyet 3'e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.144/2)

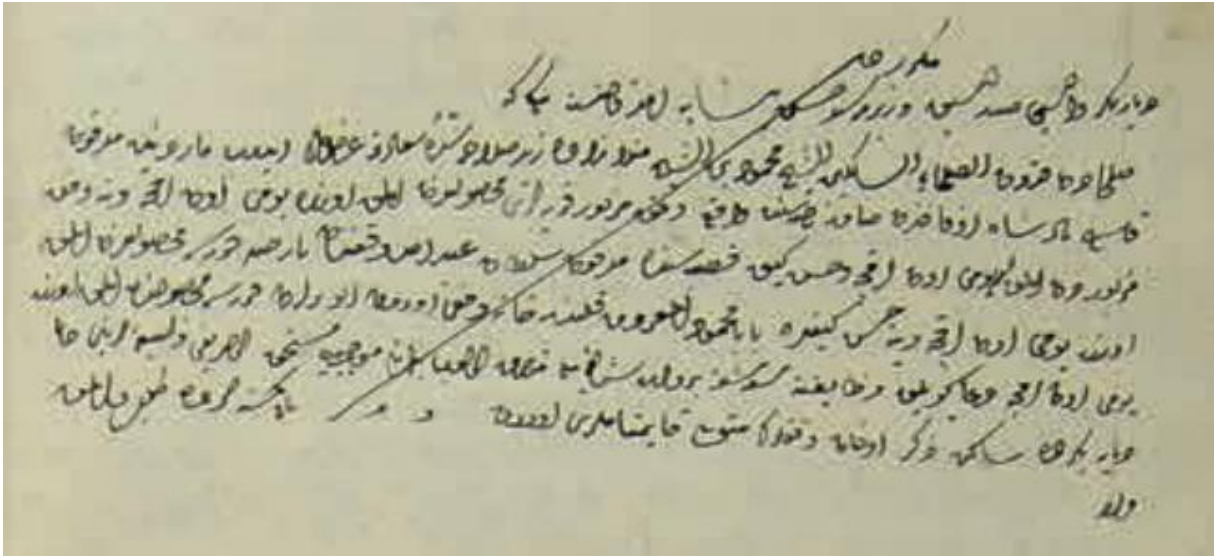
2.4. Şikâyet-4 / defterde 650. hüküm / 145. sayfada 1. hüküm

(H. Ramazan ayı evâili 1161 / M.1748)

Diyarbakir Ahkâm Defterleri'ne yansıyan Hasankeyf mahreçli dördüncü şikâyet kaydı ise; I Nolu Ahkâm Defteri'nin 144. sayfasının 2. hükmünde kayıtlı şikâyetin mükerreren kayda geçtiği bir kayıt olmuştur ki, kaydın hemen üzerinde “mükerrerdir” ibaresi yer almaktadır.

Bu kayıt; Mahmud b. Şeyh Mollazâde'nin; Mardin'deki Kasım Padişâh Vakfı ve Hasankeyf'teki Sultan Abdullah ve Baba Mahmud vakıflarındaki “duacılık/duagülük” görevi ücretinin ödenmemesi nedeniyle merkeze aksettirdiği anlaşılan şikâyet üzerine merkezi irâdenin; H. Ramazan ayı evâili 1161/M.1748 tarihinde Diyarbakir Vâlisi'ne ve Amid Mollası'na gönderdiği emr-i şerife dâirdi. Bu hususa ilişkin şikâyet kaydının mükerreren yazıldığı tesbit edilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.145/1).

Resim 4. Şikâyet 4'e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.145/1)

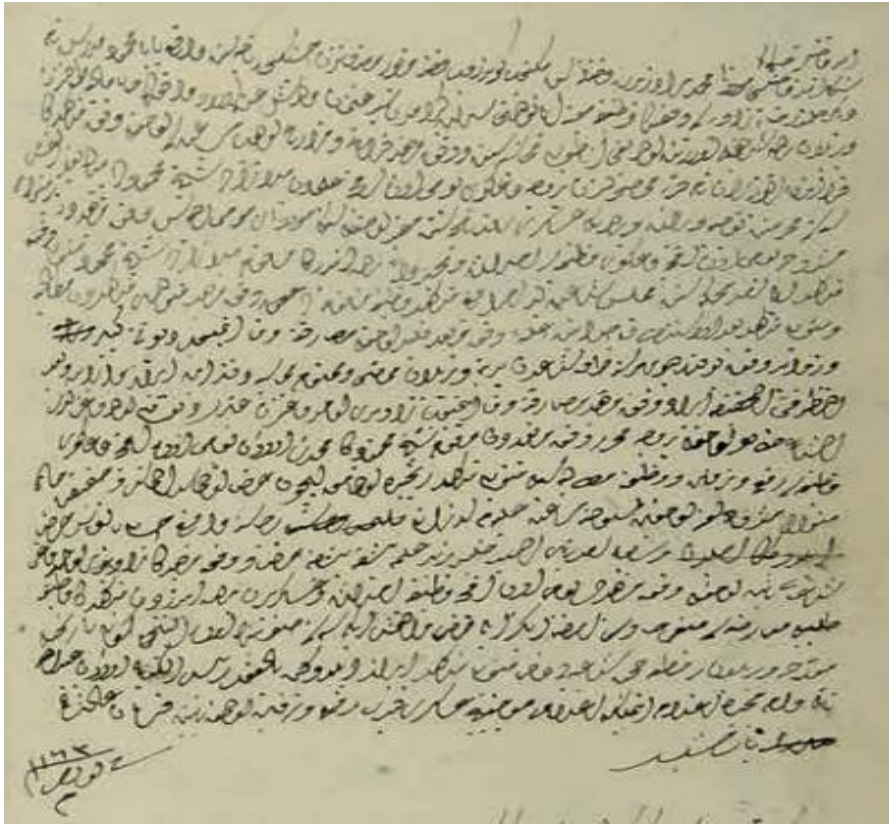
2.5. Şikâyet-5 / defterde 771. hüküm / 173. sayfada 2. hüküm

(H. Muharrem ayı evâili 1163 / M.1749)

H. Muharrem ayı evâili 1163/M.1749 tarihli Diyarbekir Amid kadısına gönderilen emr-i şerif ise; Hasankeyf Nahiyesi'nde vaki' ve kayıtlarda Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı olarak geçen Baba Mahmud Zâviyesi'ne sonradan ihdâs edilen duagülük görevine Mollazâde b. Şeyh Mahmud'un berât ile görevlendirildiği ancak bu görevin vakfın gelirlerinin müsait olmaması nedeniyle iptal edilmesine ilişkin olmuştur.

Sicil kaydında; "...yevmî on akçe ulemâdan Mollâzâde b. Şeyh Mahmud'a bin yüz altmış senesi Muharrem'inde tevcih ve berât verildiği..." geçen ifâdelerden H. Muharrem 1160/M.1747 senesinde bu görevin kendisine tevcih edildiği, ancak Amid mahkemesine konu ile ilgili yansıyan şikâyetle dâir vakfın mütevellilerinin; "...galle-i vakf-ı mezbûr kalîl olmağla masârifina vefâ etmeyip düyûnu kebîr ve zevâyid-i vakıf yokdur..." diyerek, vakfın gelirlerinin az olmakla birlikte vakfın masraflarına yetmediği gibi vakfın borcunun dahi çok olduğu, şeklinde ifâdede bulundukları, bu ifâdelerin de şer'an sabit bulunduğu, imzalı ve 16 Safer 1162 tarihli hüccetten anlaşılmasına binaen; "...Şeyh Mahmud'un muhdes olan yevmî on akçe du'âgûy vazîfesi ref'..." denilerek, duagülük vazifesinin iptal edildiği Amid Kadısı'na bildirilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/2).

Resim 5. Şikâyet 5'e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/2)

2.6. Şikayet-6 / 772. hüküm / 173. sayfada 3. hüküm

(H. Safer ayı evâili 1163 / M.1750)

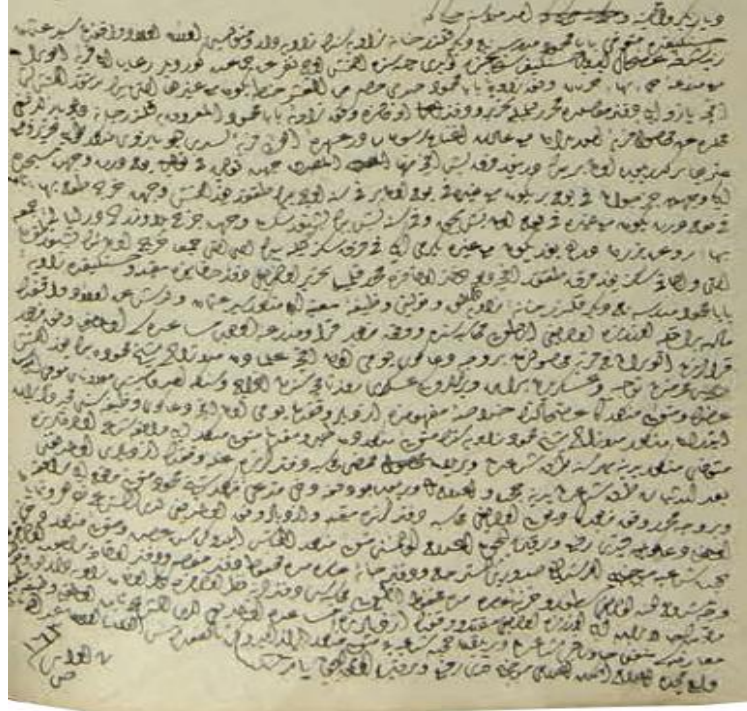
H. Safer ayı evâili 1163/M.1750 tarihli hüküm; Hasankeyf Nahiyesi'ndeki Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı'nda sonradan ihdâs edilip Molla b. Şeyh Mahmud'a verilen duacılık vazifesinin vakfın gelirleri müsait olmadığından iptal edilerek kaydının silinmesine ve Diyarbekir Kadısı'na gönderilen hükümden bir ay sonra da Diyarbekir Vâlisi'ne ve Âmid Mollâsı'na hüküm gönderildiğine dâir kaydı ihtivâ etmektedir.

H. Muharrem 1160/M.1747 tarihi itibâriyle duagülük vazifesi için yevmiyesi on akçe ile Hasankeyf Nahiyesi'nde bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı olarak geçen Baba Mahmud Zâviyesi'ne görevlendirilen Mollazâde b. Şeyh Mahmud'un, duagülük vazifesine mukâbil alması gereken bedeli alamadığına dâir şikâyeti üzerine merkezi idâre; H. Ramazan 1161/M.1748'de duagülük vazifesi bedelinin kendisine verilmesi gerektiğine dâir Diyarbekir Valisi ve Amid Mollâsı'na emr-i şerif gönderilmişti.

Ancak H. Muharrem 1163/M.1749'da Diyarbekir Kadısı'na gönderilen hüküm ile, vakfın gelirlerinin az olduğuna mebni olarak borcunun da fazla olmasından bahisle, gelirlerin

masrafları karşılayamadığının Diyarbekir Amid mahkemesinde şer'an kabul ve subuta ermesine mütâkip, Mollazâde b. Şeyh Mahmud'un duagülük görevinin iptal edildiğine dâir hüküm gönderilmişti. Bu konuya ilişkin bir ay sonra H. Safer evâili 1163/M.1750'de Diyarbekir Vâlisi ve Amid Mollası'na aynı amaçla emr-i şerif gönderilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/3).

Resim 6. Şikâyet 6'ya dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/3)

2.7. Şikâyet-7 / defterde 774. hüküm / 174. sayfada 2. hüküm

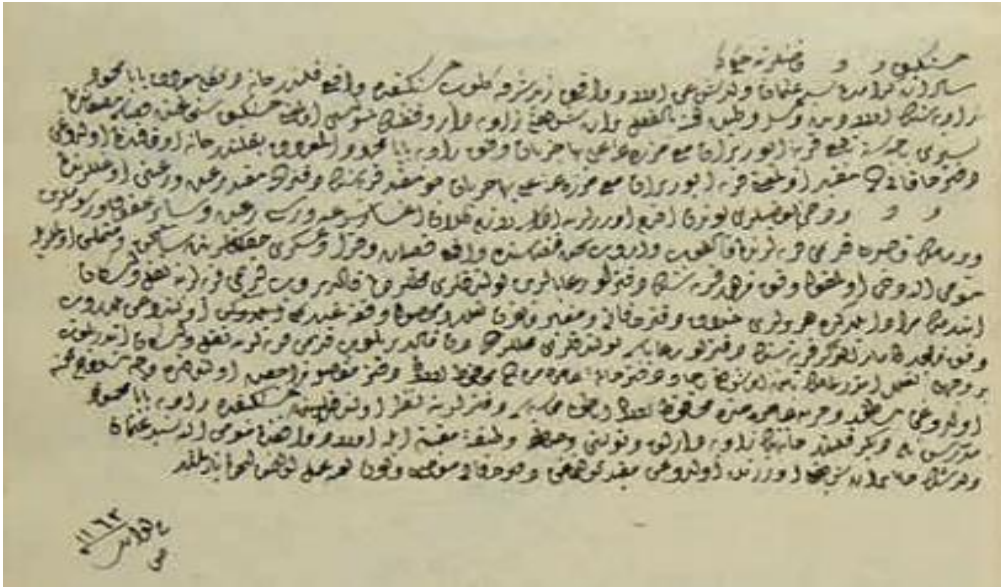
(H. Safer ayı evâili 1163 / M.1750)

H. Safer evâili 1163/M.1750'de Hasankeyf'te bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı'na ait Ebuzeyrân Köyü ve Ali Bahacırgan mezrâası halkından vergi vermemek için başka yerlere göç edenlerin, geri getirilerek kendi köylerinde iskânları ile ilgili hüküm Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nde yer almıştır.

Merkezi idârenin bu bâbda Hasankeyf kadılarına gönderdiği hükümde; sâdât-ı kirâmdan (ehl-i beytten olanlar için kullanılır) Seyyid Osman'ın -ki Hasankeyf'te vaki' Kalenderhâne Vakfı Zâviyesi nâmı diğer Baba Mahmud Zâviyesi'nin zaviyadârı ve mütevellisidir- merkezi idâreye yaptığı başvuruda, “Hasankeyf Sancağı'nda bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı'na ait Ebuzeyrân Köyü ve Hasankeyf'e bağlı Beşiri Nahyesi'ne tabi Ebuzeyrân ve Bahacırgan köylerinde mukim oldukları Defter-i Hâkânî'de de kayıtlı olan (), (), () köylü ve oğullarının

ödemeleri gereken â'sâr-ı şer'iyye, resm-i râiyyet ve diğer mükellef oldukları vergileri vermemek için başka kasaba ve köylere göç etmeleriyle, vakıf gelirlerinin zarara uğradığını” bu nedenle “...defterli re'âyâların bulundukları mahallerden kaldırıp kadîmî karyelerine nakl-ü iskân ettirmek murâd eyledikde...” diyerek şuan göç ettikleri yerlerden daha önce kayıtlı oldukları mahallere geri getirilmesi gerektiğini bildirmesi üzerine; merkezi idâre, Hazine-i Âmire’de mevcut Anadolu Muhasebesi Defterleri’nin kontrol edilmesi sonucunda “...Hasankeyf’de Zâviye-i Baba Mahmud Müderris nâm-ı diğer Kalenderhâne'nin zâviyedârlık ve tevliyeti vazîfe-i mu'ayyene ile evlâd-ı vâkıfdan mûmâileyh Osman veledeşin hâlâ berât-ı şerîfimle üzerinde olduğu mukayyed” olduğundan bahisle Defter-i Hâkânî icabınca gereğinin yapılması emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.174/2).

Resim 7. Şikâyet 7’ye dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.174/2)

2.8. Şikâyet-8 / defterde 780. hüküm / 175. sayfada 3. hüküm

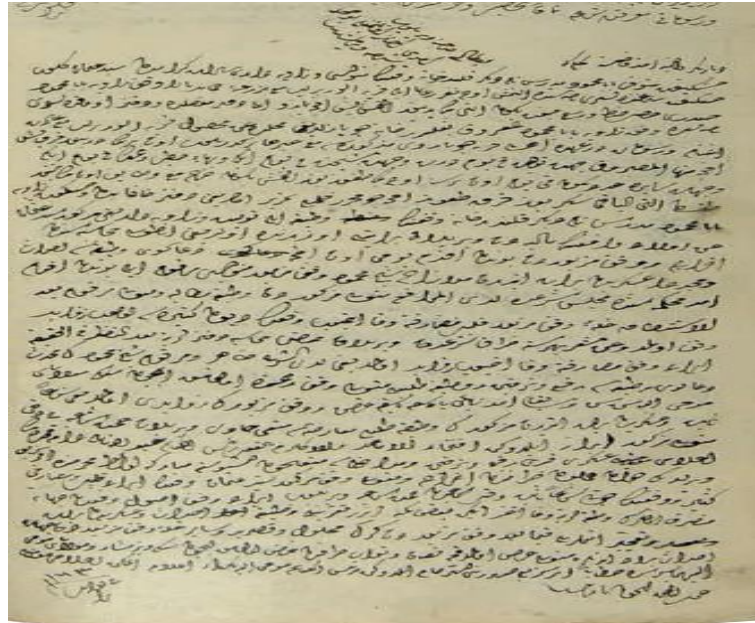
(H. Rebiü'l-evvel ayı evâili 1163 / M.1750)

H. Rebiü'l-evvel evâili 1163/M.1750 tarihinde; Hasankeyf’te bulunan Kalenderhâne Zâviyesi Vakfı’nın gelirleri masraflarını karşılamadığından çeşitli sebeplerle vakıfta görev almak isteyenlere vakıf mütevellisi Seyyid Osman’ın talebi olmadıkça kadılar veya naibler tarafından arzda bulunulmamasına dâir hüküm, Diyarbekir Vâlisi ve Amid Kadısı’na gönderilmiştir.

Bu minvâlde talep ve girişimlerin olması üzerine böyle bir emr-i şerifin gönderildiği kayıttan anlaşılmaktadır. Zira kayıtta “...Anadolu Muhâsebesi'nden ihrâc ve vakf-ı mezbûrdan bundan akdem yevmî on akçe du'âgûy vazîfesi ihdâs ve müceddeden askerîden berât ettiren

Mollâzâde b. Şeyh Mahmud...” denilerek daha önce duagülük görevinde bulunup vakıf gelirlerinin giderleri karşılamakta zorlandığından bahisle bu görevde bulunan Mollazâde b. Şeyh Mahmud’un vazifesinin iptal edilmesine rağmen berâtını yenilemeye çalıştığı misali verilmiştir. Vakfın gelirlerinin giderlerini karşılamakta zorlanmasına rağmen bu ve buna benzer kişilerin vazife berâtı almaya çalıştıkları “...bazı kimesneler birer takrîble vazîfe ihdâs ve askerîden berât ve ta’cîz etmeleriyle...” ifâdelerine hükümde yer verilmiştir. Ayrıca emr-i şerifte, “Kalendarhâne vakfı mütevellisi Seyyid Osman’ın; Kalenderhâne Zâviyesi vakfı nâmı diğer Baba Mahmud Zâviyesi, Ebuzeyrân Köyü, Bahacırpan Vakfı gelirlerinin 11.445 akçe olduğu; tevliyet, meşihât, odun, yemek vesair giderlerin 10.596 akçe, kalan bâkiyenin ise 849 akçe olduğundan bahisle; bu bağlamda vazife talebinde bulunanlarla ilgili Seyyid Osman’ın talebi olmadıkça kadılar ve naibler tarafından arzda bulunulmaması” emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.175/3).

Resim 8. Şikâyet 8’e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.175/3)

2.9. Şikâyet-9 / defterde 787. hüküm / 177. sayfada 1. hüküm

(H. Rebiü'l-âhir ayı evâili 1163 / M.1750)

H. Rebiü'l-âhir evâili 1163/M.1750 tarihli hüküm ise Hasankeyf'te bulunan Yektay Mescidi Vakfı Nâzırı Seyyid Mustafa'ya hak ettiği ücretin, vakıf mütevellisi Seyyid Kasım tarafından ödenmesine dâirdir. Diyarbakır Vâlisi ve Amid Kadısı'na gönderilen emr-i şerifte şikâyet hususu özetlenmiştir.

Emr-i şerifte; konu vakfın mütevellilik görevinin yevmiye iki akçe ile H.1155/M.1742'den beri Seyyid Kasım tarafından ifâ edildiği, vakfın nezâreti görevinin ise H. Zi'l-hicce 1154/M.1742 tarihinden itibâren Seyyid Osman'a tevcih edildiği, ancak Seyyid Osman'ın hak ettiği ücreti vakıf mütevellisi Seyyid Kasım'dan talep ettiğinde, türlü türlü bahanelerle ücretinin verilmediğinden bahisle; "...berâtları mücebince hizmetleri mukâbelesinde müstâhık oldukları vazîfeleri mütevellî-i vakıfdan ve vakfın gallesinden alıverilmesi ve mütevellî-i vakıf galle-i vakfı hevâsına sarf-u istihlâk etmeyip şart-ı vâkıfı icrâ eylemesi..." berâtları gereğince hizmetleri mukâbilinde hak ettikleri bedellerin vakıf mütevellileri tarafından vakıf gelirlerinden verilmesi, vakıf şartları gereğince hareket edilerek gelirlerin helâk edilmemesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.177/1).

Resim 9. Şikâyet 9'a dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.177/1)

2.10. Şikâyet-10 / defterde 988. hüküm / 223. sayfada 2 hüküm

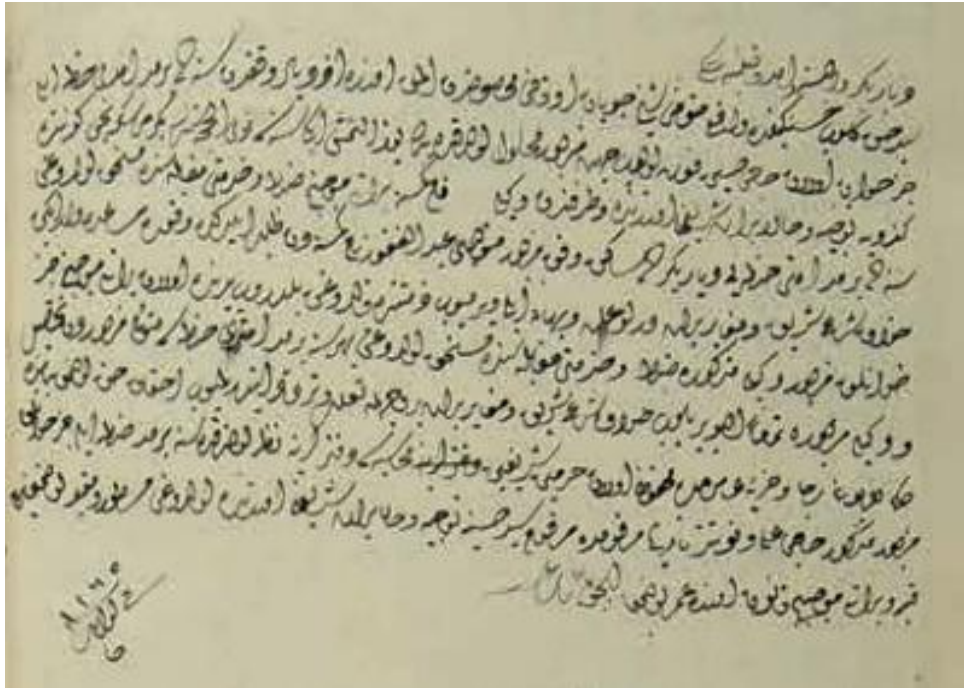
(H. Cemazie'l-evvel ayı evâili 1165 / M.1752)

H. Cemazie'l-evvel evâili 1165/M.1752 tarihli hüküm Hasankeyf'te Şeyh Çoban Vakfı'nın "cüzhânlık" cihetine mutâsarrıf Seyyid Hasan'ın istihkâkı olan buğdayın vakıf mütevellisi Abdülğafur Efendi'den tâhsil edilmesine dâirdir. Diyarbakir Valisi ve Amid Kadısı'na gönderilen hükümde özetle; konu vakıfta cüzhânlık vazifesini gören Seyyid Hasan'ın, daha önce cüzhân olan Hacı Hüseyin'in vefatından sonra bu görevin kendisine 28 Zi'l-hicce 1162

tarikhinde tevcih edildiğini ve hâlâ berâtı kendisinde olduğunu ancak yılda bir kendisine verilmesi gereken hak ettiği bir Diyarbekir müdi ölçeğinde buğdayın, Diyarbekir’de oturan vakıf mütevellisi Abdulğafur tarafından verilmediğinden bahisle; emr-i şerifte “...hizmeti mukâbelesinde müstâhık olduğu beher sene bir müd-i Âmidî hintası mütevellî-i mezbûrdan tahsîl...” denilerek cüzhânlık bedeli olan buğdayın alınarak Seyyid Hasan’a verilmesi emredilmiştir.

Ayrıca konuya ilişkin yapılan tahkikatta da “...Hazîne-i âmire'mde mahfûz olan Haremeyn-i Şerîfeyn Muhâsebesi Defterleri’ne nazar olundukda senede bir müd hinta ile cüzhânlık...” bu görevin Seyyid Hasan’a tevcih edildiğinin ve bu minvâl üzere hareket edilmesinin gerektiği bildirilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.223/2).

Resim 10. Şikâyet 10’a dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.223/2)

2.11. Şikâyet-11 / defterde 1101. hüküm / 256. sayfada 2. hüküm

(H. Şaban ayı evâhiri 1166 / M.1753)

Bir önceki emr-i şerifte Hasankeyf Şeyh Çoban Zâviyesi Vakfı’nda cüzhân olarak vazife verilen Seyyid Hasan’ın cüzhânlık bedeli olan buğdayı alamadığından dolayı emr-i şerif gönderildiği ahkâm defteri kaydından anlaşılmaktadır. H. Cemazie’l-evvel 1165/M.1162 de gönderilen emr-i şeriften bir müddet sonra (H. Şaban 1166/M.1753) aynı mevzulu konuda tekrar emir gönderildiği görülmektedir.

Ancak bu emirde cüzhân olan şahıstan Seyyid Hüseyin olarak bahsedildiği tesbit edilmiştir. Bu emirde biriken bedellerin ifâdesinden aynı kişiden bahsediliyor olması bir ihtimâl olarak duruken, ikinci ve farklı bir vazifeliden bahsediliyor olma ihtimâli de vardır.

H. Şaban evâhiri 1166/M.1753 tarihli hüküm, Hasankeyf'te Şeyh Çoban Zâviyesi Vakfı'nda vazifeli olan Hüseyin'in biriken ücretlerinin vakıf mütevellisi Abdülğafur tarafından ödenmesine dâirdir. Diyarbakir Valisi ve Amid Kazâsı naibine gönderilen hükümde; "...Seyyid Hüseyin -zîde şerefuhû- Südde-i sa'âdet'ime arzuhâl edip Hasankeyf'de vâki' müteveffâ Şeyh Çoban Zâviyesi Vakfı mahsûlünden almak üzere senede bir müd-i Âmidî hınta vazîfe hâlâ Mâliye tarafından verilen berâtla üzerinde olduğu..."denilerek, Seyyid Hüseyin'in arzuhâlinde, sahip olduğu berât üzere senede bir Diyarbakir müdi buğday alması gerekirken, Diyarbakir'de sâkin vakıf mütevellisi Abdülğafur'un bundan imtinâ ettiği oysa ki konu şahıs ile ilgili olarak "...Diyarbakir Vâlisi ve Âmid Monlâsı'na hitâben Dîvân-ı Hümâyûn tarafından dahi emr-i şerîfim verildiği mastûr bulunmağla..." Dîvân-ı Hümâyûn tarafından Diyarbakir Valisi ve Amid Mollası'na daha önce emir gönderilmesine rağmen, hakkı olanı vermeyen vakıf mütevellisinden, "...berâtı mücebince hizmeti mukâbelesinde müstâhık olduğu vazîfesinden mütevellî-i vakfın zimmetinde müctemi' olan her ne ise ba'de's-sübût tâhsîl ve kendüye alıverilip..." denilerek birikmiş tüm haklarının tâhsil edilerek kendisine verilmesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.256/2).

Resim 11. Şikâyet 11'e dâir hükmün arşiv

belgesi

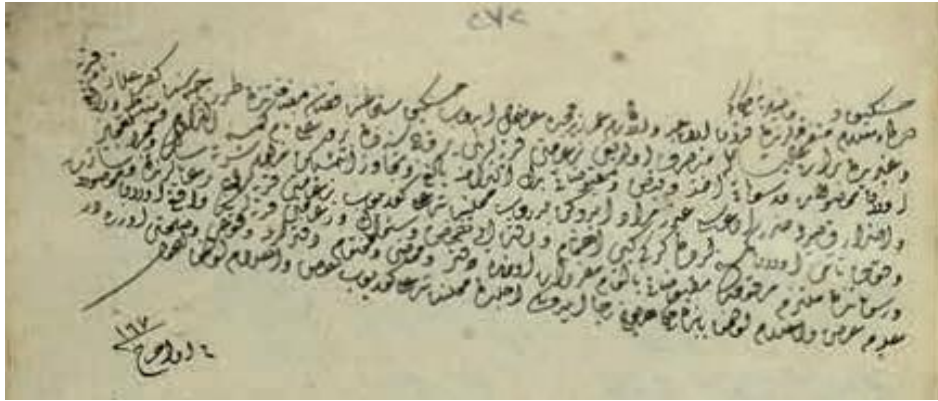
2.12. Şikâyet-12 / defterde 1162. hüküm / 272. sayfada 1. hüküm

(H. Cemazie'l-âhir ayı evâhiri 1167 / M.1754)

H. Cemazie'l-âhir evâhiri 1167/M.1754 tarihli hüküm, zeâmet erbabından Ömer'in Hasankeyf'in Tur Nahiyesi'ne bağlı Keferallâb Köyü'nde mutâsarraf olduğu dirliğini elinde bulunduran mültezim Ali'nin hesabının tafsilâtıyla görülerek deftere kaydedilip gönderilmesi hususuna ilişkin olmuştur.

Bu husus ile ilgili olarak Hasankeyf Kadısı'na hitâben gönderilen hükümde; “..Dergâh-ı mu'allâ'm müteferrikâlarından kıdvetü'l-emâcid ve'l-ekârim Ömer -zîde mecduhû- arzuhâl edip Hasankeyf sancağında kazâ-sı muzâfâtından Tur nâhiyesinde Keferallâb nâm karye ve gayrıdan berât-ı âlişânımla mutâsarraf olduğu ze'âmet-i karyelerini, birkaç seneden beru Ali nâm kimesne iltizâm...” denilerek Zâim Ömer'in tasarrufunda bulunan zeâmetin, Hasankeyf'in Tur Nahyesi'ne bağlı Kaferallâb (bugünkü Mardin/Midyat/Yolbaşı) Köyü ve bazı kısımlarını birkaç yıldan beridir iltizâm üzere işleten mültezim Ali'nin, zarara uğradığı iddiasıyla zâim Ömer'e vermesi gereken bedelleri ödemediğinden imtinâ ettiği, bu hususun gerekirse yerinde köy reâyâsından sual edilmesi, tüm defterlerinin kontrol edilmesi, mâhsul ve topladığı vergilerin tâhkik edilmesini mütâkip merkezi irâdeye bilgi verilmesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.272/1).

Resim 12. Şikayet 12'ye dâir hükmün arşiv belgesi

2.13. Şikâyet-13 / defterde 1167. hüküm / 273. sayfada 1. hüküm

(H. Receb ayı evâhiri 1167 / M.1753)

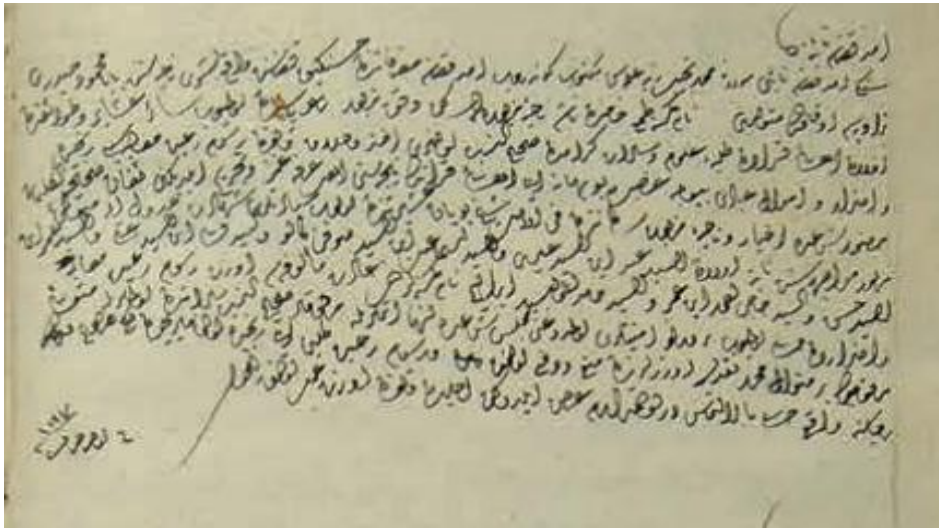
H. Receb evâhiri 1167/M.1753 tarihinde Amid Kazâsı naibine gönderilen hüküm, Hasankeyf'in Beşiri Nahiyesi'ndeki Baba Mahmud-ı Haydarî Evkâfı mütevellisinin,

seyyidlerden ve vakfın reâyâsı dışındaki kimselerden kanunsuz olarak vergi talep etmemesine dâirdir.

Hükümde “... Âmid kazâsı muzâfâtından Hasankeyf kazâsında vâki‘ Beşiri nâhiyesinde Baba Mahmud-ı Haydarî Zâviyesi Evkâfı'nın mütevellîsi () nâm kimesne tama‘-ı hâmından nâşi nâhiye-i mezbûrede sâkin vakf-ı mezbûr re‘âyâsından olmayıp sâir aşâyir ve tavâifden olan ahâlî-i kurâdan talebe-i ulûm ve sâdât-ı kirâmdan sahîhu'n-neseb olanları ahz ve hilâf-ı kanun rûsûm-ı ra‘iyyet mutâlebesiyle rencîde vü ızrâr...” denilerek Hasankeyf Kazâsı Beşiri Nahiyesi’nde bulunan Baba Mahmud Haydari Zâviyesi mütevellîlerinin; vakfın bulunduğu mahalde vakıf köylüsü olmayanlardan ve seyyidlerden kanunsuz olarak vergi talep edilmemesi emredilmiştir.

Ayrıca adı geçen vakıf nahiyesinde yerleşik olan ve aslen Şeyh Boyan aşiretinden olup seyyidlikleri adilâne bir şekilde sabit olan; es-Seyyid Abd b. es-Seyyid İsa ve es-Seyyid İsmail b. es-Seyyid Sofu Kâlu ve es-Seyyid Veli b. es-Seyyid Ali ve es-Seyyid Ömer b. es-Seyyid Hasan ve es-Seyyid Hacı Ahmed b. Ömer ve es-Seyyid Hâmid b. es-Seyyid İbrahim’ den vergi alma cihetine gidilerek rencide edilmemeleri ve kanun üzere hareket edilmesi emredilmiştir. (BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.273/1).

Resim 13. Şikayet-13’e dâir hükmün arşiv belgesi

(Kaynak: BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.273/1)

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın ilk yarısında önemli bir eyâleti olan Diyarbekir'e tâbi Hasankeyf ve Hasankeyf'e bağlı nahiye ve karyelerine ilişkin olarak; Diyarbekir Ahkâm Defterleri'nin ilki olup, 1742-1754 tarihleri arasını kapsayan I Nolu Ahkâm Defteri'nde kayda geçen 1201 hükümden 13'ünün konu kazâ ve muhâfazasındaki nahiye ve karyelere ait olduğu tesbit edilmiştir.

Kayda geçen 13 hükmün muhtevâsının irdelendiği çalışmada, hükümlerin bir tanesinin zeâmet erbâbı zâîmin, mutâsarrafı olduğu yerlere ait berâtı kaybetmesi üzerine zorbarların kanunsuz yollarla geçer kabul edilemeyecek tezkire edinerek mahsul ve gelirlere el koymaya çalıştıklarına muhtevi iken iki hüküm ise zâîmlerce iltizâma verilen yerlerin bedellerini alamadıklarına ilişkin olduğu tesbit edilmiştir.

Hükümlerin altı tanesi vakıflarda duagülük görevinin tevcihi sonrasında bu vazifeyi ifâ edenlerin ücretlerini alamadıkları veya vakfın gelirlerinin azlığı nedeniyle bu görevlerin iptal edilmesi ya da vakıfların mütevellilerince talep edilmedikçe bu nevi vazifelendirmelerin yapılmamasına dâir emr-i şeriflerden müteşekkildir. Defterde kayda geçen hükümlerin iki tanesi ise vakıflarda cüzhânlık görevini ifâ eden vazifelilere ödenmesi gereken bedellerin ödenmesi hususuna dâir olmuştur. Diğer bir hüküm, vakıflara ait köy mahallinde ikâmet eden bir kısım reâyânın vergi vermemek için mukim oldukları köylerden başka yerlere göçerek, vakıf gelirlerinin zarara uğramasından mütevellid, eski yerlerine geri getirilmelerinin talep edilmesine ilişkin iken bir başka hüküm ise vergi alınmaması gerekenlerden ve seyyidlerden vergi alınmaması gerektiğine dâir olmuştur.

Ahkâm Defterleri'ndeki hükümlerin genellikle Diyarbekir Vâlisi, Diyarbekir Kadısı, Hasankeyf Kadısı, Amid Kadısı, veya Amid Mollası'na hitâben yazıldığı tesbit edilmiştir. Hasankeyf ve muhâfazasındaki yerlerde yaşayan tebânın on üç yılda (1742-1754) birbiriyle veya devlet ile olan münâsebetlerinde hiç şüphesiz ki sadece on üç sorun veya çözülmesi gereken mesele yaşamış oldukları söylenemez. Konu kazâ ve dâhilindeki nahiye ve karyelerde mukim reâyânın yaşamış olduğu sorunların ciddi bir kısmının merkezi idâreye gerek duyulmadan yerel düzeyde çözüldüğü anlaşılmaktadır.

Ahkâm Defterleri'ne akseden ve merkezi idâre tarafından hükme bağlanan meseleler ve şikâyetler, daha ziyâde yerel bazda çözülememiş ve bu nedenle bir nevi en üst karar mercîi konumundaki makama arzuhâl ile yapılan taleplerden oluşmuştur.

On üç hükmün altı tanesinin vakıflarda vazifeli duagü, cüzhân vs. gibi görevleri ifâ edenlerin almaları gereken bedeller hususunda vakıf mütevellileri ile yaşadıkları sorunlardan kaynaklanmış olması ayrıca dikkat çekicidir. İltizâma verilen yerlerin mültezimlerinin vermeleri gereken aidâtları cüretkârca vermeme cihetine gitmeleri, sahte tezkirelerle, zeâmet berâtını elinde bulunduranların gelirlerine el koyma cesaretini gösterenlerin olması da yaşanan dönemin yerel devlet görevlilerinin yetkinliklerinin sorgulanmasına sebep olmaktadır ki, Ahkâm Defterleri'nin ortaya çıkış sebeplerinden biri de bu defakto durum olmuştur.

Sâdât-ı Kirâm ehli seyyidlerden kanun-i kâdim olduğu üzere vergi alınmazken, kanuna muğayir olarak vergi almaya çalışanların olması, vakfa ait köylerde yaşayan reâyânın vakıfların zarara uğrayabileceği aşikâr iken devletin gücünü elinde bulunduranlardan çekince göstermeden ikâmet ettikleri yerden başka nahiye ve karyelere göçebilmeleri de yine belirtilen dönemde devletin yerel bâbda temsiliyetini sağlayan vazifelilerin muktediriyetinin sorgulanabileceği bir geçiş dönemi olduğunu göstermektedir.

Hülâsa, Hasankeyf Kazâsı ve mahfazâsında, karşılaşılan muzâyakâların ve yerel düzeyde çözüm bulunamamış meselelerin halli için, en üst çözüm makamı olan Dâr-ı Âliye'ye mürâcaat edildiği anlaşılmaktadır. Mürâcaatlarda konu meselelerle ilgili olarak devletin merkezinde de bir nüshası bulunan defterlerin tahkik edildikten sonra bu defterlere atıf yapılarak, şikâyetin mahrecinde bulunan devlet görevlilerine hitâben gönderilen emr-i şerifler mucibince hareket edilerek meselelerin halli istenmiştir. Bir kısım hükümlerin sonunda geri bildirimin talep edildiği emri şeriflerin bazılarının üst kısmında ise, meselenin halli süreci ile ilgili şerhlerin düşüldüğü tesbit edilmiştir.

Denilebilir ki; Osmanlı Devleti, siyasî saikler ve şartlar ne olursa olsun her halükârda tebâsından gelen şikâyetleri hak ve adâlet üzere çözmeye çalışırken defter kaydı tutmaya önem verdiğini gösteren defterlerden biri de Ahkâm Defterleri olmuştur. Hasankeyf Kazâsı'na ilişkin merkeze akseden şikâyetlerde de bu düstur üzere hareket ederek meselelerin halline dâir emr-i şerifler göndermiştir. Bu defterler, aynı zamanda kayda geçtiği dönemdeki kazâ, nahiye veya karyelerin siyasi, sosyol ve ekonomik durumlarına ışık tutması yönünden de ciddi kaynak oluşturmuşlardır.

KAYNAKÇA

a. Arşiv Kaynakları

BOA.A.DVNSAHK.DB. d.1, s.008/6, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Bâb-ı Asâfi, Ahkâm, Diyarbekir, defter-1).

BOA.A.DVNSAHK.DB. d.1, s.022/4.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.144/2.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.145/1.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/2.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.173/3.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.174/2.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.175/3.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.177/1.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.223/2.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.256/2.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.272/1.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.1, s.273/1.

BOA. A.DVNSAHK.DB. d.5, s.307.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, A. Bâb-ı Asâfi Fonu, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbekir Ahkâm Defterleri-(A.DVNSAHK.DB. d.1).

Dicle Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Yayın No:37, Dîvân-ı Hümâyûn Sicilleri Diyarbakır Ahkâm Defterleri-(A.DVNSAHK.DB. d.1).

Mardin Şer'îye Sicili No: 259, Belge No: 1227. (Evâil-i Muharrem 1007/Ağustos 1598).

b. Diğer Kaynaklar

Afyoncu, E. (2006). “Müteferrikâ” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.XXXII, s.183-185.

- Afyoncu, E. (2013). “Zeâmet” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.XLIV, s.162-164.
- Akdağ, M. (1999). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Celali İsyanları*. Barış Yayınevi.
- Emecen, F. (2005). Osmanlı dîvânının ana defter serileri: ahkâm-ı mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.3, S.5, s. 107-139.
- Göyünç, N. (1969). Diyarbekir beylerbeyliğinin ilk idarî taksimatı. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S.23, s.23-34.
- Günay, R. (2013). Diyarbekir ahkâm defterleri ve muhtevâları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Bahar-2013, C.12, S.45, s.290-307, www.esosder.org.
- Kütükoğlu, M.S. (2020). “Mühimme Defteri” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.XXX1, s.519-522.
- Özcan, A. (1992) “Baltacı” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.V, s.34-35.
- Pakalın, M.Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1988). “Ahkâm Defteri” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.I, s.551.
- Sertoğlu, M. (1986). *Osmanlı Tarih Lugâtı*. Enderun Kitabevi.
- Şemsettin Sami, (1978). *Kamus-ı Türkî*. s.1478.
- Temdit, Kubbealtı Lugâtı. <https://www.lugatim.com/s/TEMD%C4%B0T>. (Erişim Tarihi: 27.08.2024).
- Üzüm, İ. (1998). “Hüküm” *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Türk Diyânet Vakfı Yayınları, C.XV, s.466-468.
- Yıldırım, H.O. vd. (2000). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. Yayın Nu: 42 (II. Baskı), s.79.